

УДК 614.84:159.923.2

Микола Пелипенко,
ад'юнкт

Черкаського інституту пожежної
безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету
цивільного захисту України

СИСТЕМНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО- РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ДО САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

У статті розглянуто тлумачення понять «умова», «педагогічна умова», «системність». Обґрунтовується невіддільність педагогічного процесу від принципу системності. На прикладі «класичної» системи показано, як даний принцип може застосовуватися при формуванні готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до самозбереження в екстремальних умовах професійної діяльності. Описані основні складові частини системної послідовності цього процесу та їх роль у ньому. Визначена позиція науково-педагогічного складу дослідження.

Ключові слова: педагогічна умова, системність, готовність до самозбереження, майбутній рятувальник.

В статье рассмотрены определения понятий «условие», «педагогическое условие», «системность». Обосновывается неотделимость педагогического процесса от принципа системности. На примере «классической» системы показано, как данный принцип может применяться при формировании готовности будущих специалистов оперативно-спасательной службы к самосохранению в экстремальных условиях профессиональной деятельности. Описаны основные составляющие части системной последовательности этого процесса и их роль в нем. Определена позиция научно-педагогического состава исследования.

Ключевые слова: педагогическое условие, системность, готовность к самосохранению, будущий спасатель.

The article considered the definition of the concepts of «condition», «pedagogical condition», «systematic». It proves the inseparability of the pedagogical process of the systems principle. On the example of the «classical» system how this principle can be used in the formation of readiness of the future professionals operational and rescue service for self-preservation in the extreme conditions of professional activity is shown. The basic components of the system consistency of the process and their role in it are described. The position of scientific and pedagogical staff research is determined.

Key words: pedagogical condition, consistency, readiness to self-preservation, the future rescuer.

Теоретичний аналіз проблеми формування готовності до самозбереження [1] вказує на залежність протікання цього процесу від психологічних та біологічних аспектів життєдіяльності особистості майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби (рятувальника). Наявність психологічних чинників свідчить про можливість контролю даного процесу в контексті педагогічної діяльності, за допомогою відповідних педагогічних прийомів, методів, засобів, форм тощо. Однією з найважливіших її засад є педагогічні умови, що визначають перебіг процесу формування готовності до самозбереження майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби (ГСУПД) та забезпечують його ефективність.

Найважливішими для нашого дослідження визначеннями поняття «умова», згідно з тлумачним словником української мови, є: 1) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється щонебудь; 2) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; 3) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [3, с. 1506].

Філософський аспект трактування явища умови полягає у її безпосередньому зв'язку з певним явищем або предметом, оскільки без неї вони не можуть існувати. Умова – це те, від чого залежить щось інше (обумовлене); суттєвий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), наслідком наявності якого є існування даного явища. Автор зазначає, що умови найчастіше розглядаються як певні зовнішні фактори для явища, на відміну від більш широкого поняття «причина» [9, с. 707].

У контексті психологічної науки маємо наголосити на протилежній точці зору з даного питання Р. С. Немова, який не робить чіткого розрізнення між поняттями «умова» та «причина», тлумачачи першу як сукупність внутрішніх і зовнішніх причин, що визначають психологічний розвиток людини, прискорюють чи уповільнюють його, чинять вплив на процес розвитку, його динаміку і кінцеві результати [7, с. 270–271].

Отже, враховуючи зазначені наукові позиції щодо поняття умов, ми можемо зробити висновок, що це категорія, яка є сукупністю переважно зовнішніх обставин дійсності, що детермінують, забезпечують або супроводжують протікання певних процесів, виступаючи компонентом комплексу цих процесів. Це стосується і таких складних комплексів, як розвиток особистості, в яких певні умови можуть грати як позитивну, так і негативну роль. В даному випадку ми маємо право називати такі умови педагогічними, оскільки розвиток людини безпосередньо пов'язаний з педагогічними процесами. Педагогічні умови розглядалися В. І. Андрєєвим, Ю. К. Бабанським, К. Л. Біктагировим, М. Г. Горліченко, М. В. Зверєвою, Л. М. Ішичкіною, Є. І. Козирєвою, С. Т. Полтораком, І. Г. Радванським тощо.

Педагогічні умови за К. Л. Біктагировим – це обставини, за яких

компоненти навчального процесу (навчальні дисципліни, методика їх викладання, навчання і виховання) подані в найкращих взаємовідносинах та взаємозв'язках, що дають можливість учителям плідно викладати, керувати навчальним процесом, а учням – успішно навчатись [2].

На думку Н. В. Іпполітової та Н. С. Стерхової, існують такі різновиди педагогічних умов:

- *організаційно-педагогічні* (сприяють успішному досягненню цілей педагогічного процесу, а також мають відношення до розвитку і функціонування його процесуального аспекту з позиції управління);
- *психолого-педагогічні* (забезпечують міри педагогічного впливу на розвиток особистості суб'єктів чи об'єктів педагогічного процесу та підбираються з урахуванням структури тієї їх особистісної характеристики, що зазнає впливу);
- *дидактичні* (передбачають способи перетворення умов навчання у напрямі його цілей та містять відібрані, вибудувані і використані елементи змісту, методи (прийоми) та організаційні форми навчання для досягнення дидактичних цілей) [5, с. 11–12].

Ми переконані, що одним з основних чинників ефективності будь-якого педагогічного процесу є обґрунтоване та послідовне поєднання усіх зазначених видів педагогічних умов. З огляду на це, організовуючи та контролюючи процес формування ГСУПД, ми поставили завдання врахувати їх усі.

Проаналізовані дані наукової літератури свідчать, що педагогічними умовами доцільно вважати зовнішні чи внутрішні обставини, явища чи процеси, що так чи інакше стосуються педагогічного процесу та чинять значний вплив на його протікання і здатні підвищувати чи знижувати його ефективність.

Цей висновок, а також вивчення професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби взагалі та навчального процесу у профільному вищому навчальному закладі зокрема дав змогу виділити *системність* як одну з педагогічних умов формування їх ГСУПД, що відноситься до організаційно-педагогічного різновиду педагогічних умов. Теоретичний аналіз та обґрунтування необхідності принципу системності у формуванні ГСУПД, що полягає у позитивному впливі на ефективність цього процесу, і є метою даної статті.

Наріжна в організації цієї умови категорія системності в широкому значенні трактується як властивість за значенням «системний», тобто такий, що стосується системи, який є системою [3, с. 1321]. Дане поняття зводиться до одного явища – *постійно діючої системи*, що трактується як набір елементів, пов'язаних таким чином, що зміна стану будь-якого з них викликає зміни станів інших елементів [10, с. 40]. З огляду на сказане, ми повністю погоджуємося із перерахованими нижче вченими-педагогами, які вказують, що жоден педагогічний процес не може проходити без

застосування принципу системності.

В педагогічних проблемах, за висловом О. М. Столяренка, не можна нічого зрозуміти і прийняти правильне рішення поза системним підходом. Педагог додає, що не існує такої частини педагогічної дійсності, яку можна було б пояснити однією-єдиною причиною і довести до оптимальних показників у відриві від її системних зв'язків і залежності від інших елементів системи та факторів середовища [8, с. 117].

Л. О. Григорович і Т. Д. Марцинковська називають принцип системності та цілісності одним з загальних в управлінні педагогічними системами [4, с. 160], а Н. Г. Мілорадова пише, що педагогічний процес характеризується цілісністю, системністю та неперервністю [6, с. 228].

О. М. Столяренко вважає, що педагогічна дійсність системна, а педагогічну систему трактує як сукупність взаємопов'язаних, узгоджено, як єдине ціле функціонуючих людей, педагогічних чи інших за своєю природою (психологічних, управлінських, організаційних, матеріальних тощо) явищ (підсистем, властивостей, якостей, елементів), що впливають на досягнення педагогічного результату і цілеспрямовано використовуються для цього [8, с. 111]. Вчений підкреслює, що успіх може бути досягнутий тільки за умови впорядкованої структури елементів системи та їх функціонування як цілісності, а вся педагогічна реальність має бути налагоджена як справжня система, а не набір розрізнених явищ і заходів, що вживаються періодично.

На підставі проведеного теоретичного аналізу ми зробили висновок, що процес формування та підвищення рівня ГСУПД майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби як педагогічна система може ефективно здійснюватися тільки за умови системного підходу, який ґрунтується на засадах послідовності, логічності, неперервності, управління, об'єктивності інформації та її оцінки та інших. Цей підхід полягає у наявності логічно обумовлених взаємозв'язків між усіма елементами даної педагогічної системи, що виникають на основі їх чітко визначеної і науково обґрунтованої послідовності, стабільного існування і впливу на процес від самого його початку до завершення, а також підпорядкування кожного з них єдиній цілі усєї системи.

Для пояснення суті даного процесу, на наше переконання, варто звернутися до принципів системного підходу та схеми зв'язку між функціями системи і її основними компонентами за М. Шефером [10, с. 61]. Автор зазначає, що будь-яка система складається зі входів (елементів, які система трансформує у виходи), виходів (результатів роботи системи), процесора («механізму», що перетворює вхідні елементи у вихідні), компонента контролю (частини процесора, що визначає задачі системи та зв'язки між елементами), зворотного зв'язку (інформації, що описує роботу системи) та зовнішніх обмежень [10, с. 53–56].

Для того, щоб система була «життєздатною та ефективною», їй

необхідно здійснювати низку функцій, які виокремлюються у три групи:

1) *виробничі* функції: а) безпосереднє чи «кінцеве» виробництво товарів чи послуг (головне призначення системи); б) опосередковане виробництво (робить внесок у «кінцеву» продукцію);

2) *паравиробничі* функції: а) набуття (введення в систему елементів із зовнішнього середовища, необхідних для виконання її призначення); б) наступність (дозволяють системі зберігати стійкий стан); в) пристосування (забезпечують узгодженість роботи із зовнішніми обмеженнями, особливо при їх зміні); г) розвиток (підвищують здатність системи виконувати свої функції);

3) функції *регулювання*: а) управління (встановлення цілей, збір і обробка інформації про систему, корекція її роботи тощо); б) неформальне регулювання (дії для регулювання роботи системи, що виходять за сферу управління) [10, с. 56–60].

Маючи на меті створення системності процесу формування ГСУПД та з урахуванням наукового доробку М. Шефера, ми дійшли висновку, що запропонований нами процес також містить перераховані автором елементи. Так, його *входами* можна назвати:

- майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби з недостатнім загальним рівнем ГСУПД, які фактично є об'єктами експериментального дослідження і відіграють центральну роль у ньому, оскільки є і входом, і виходом системи, а їх професійний розвиток в контексті ГСУПД є її кінцевою метою;

- інформацію наукового, методичного та особистісного змісту (теоретичний аналіз явищ готовності та самозбереження, вимоги до курсанта як майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та його професійної підготовки, особливості його професійної діяльності, якості особистості курсантів, від яких залежить рівень ГСУПД та дані, необхідні для їх аналізу та контролю);

- особливості та закономірності навчально-виховного процесу в умовах профільного вищого навчального закладу, його вплив на формування ГСУПД та можливості корекції з метою підвищення її рівня;

- навчальні матеріали теоретичного та практичного спрямування, що використовуватимуться в процесі формування ГСУПД задля підвищення його ефективності (робочі програми лекцій, семінарських занять, наочні демонстраційні матеріали, матеріально-технічна база навчальної башти, комплексу підготовки газодимозахисників, навчальної пожежно-рятувальної частини).

Виходами процесу формування ГСУПД виступають:

- майбутні фахівці оперативно-рятувальної служби з високим та достатнім рівнем ГСУПД, підвищення якого забезпечило функціонування системи її формування, тобто система виконала своє первинне завдання;

- наукова новизна, що полягає в аналізі інформації про готовність

до самозбереження, її чинники та закономірності, обґрунтуванні її формування зокрема у майбутніх рятувальників, внеску у психолого-педагогічне забезпечення діяльності оперативно-рятувальних підрозділів в умовах професійної діяльності;

- удосконалення навчально-виховного процесу в умовах профільного вищого навчального закладу, що дозволить підвищити загальний рівень підготовки майбутніх рятувальників перед їх практичною діяльністю в територіальних підрозділах ДСНС України.

Роль *процесора* (суб'єктів педагогічної системи) відіграють:

- науково-педагогічний склад дослідження, відповідальний за науково-методичне забезпечення процесу формування ГСУПД, являється і *компонентом контролю*, оскільки збирає і аналізує інформацію, що передають ланки зворотного зв'язку, та використовує її для корекції продуктів своєї діяльності (методичних рекомендацій);

- співробітники профільного вищого навчального закладу, професійні обов'язки яких пов'язані із навчально-виховним процесом (викладачі профільних в контексті формування ГСУПД дисциплін, начальницький склад курсів, працівники відділів соціально-гуманітарної та психологічної роботи та інші);

- розподіл обов'язків, взаємозв'язок та безпосередня діяльність цих категорій (науково-педагогічний склад розробляє методичні рекомендації, котрими керуються у своїй діяльності інші зазначені категорії).

Представники цих категорій повідомляють про переваги та недоліки тих чи інших компонентів рекомендацій; такий обмін інформацією про характер роботи системи та її виходи утворює *зворотний зв'язок*; дана інформація може слугувати входом в систему. Серед *зовнішніх обмежень* системи слід виділити нормативну базу, що регламентує життєдіяльність курсантів у профільному ВНЗ (розпорядок дня, навчальне навантаження, канікулярні відпустки) і впливає таким чином на формування ГСУПД, фактори, що чинять вплив на ефективність роботи операторів процесора (рівень професійної компетентності, ділові якості, особисті обставини тощо), відсутність чи недостатня кількість інформації, необхідної для теоретичного і практичного забезпечення діяльності системи тощо.

Подібна відповідність між теоретичною моделлю системи та процесом формування ГСУПД простежується і стосовно їх функцій. До функції набуття ми відносимо підбір майбутніх рятувальників задля формування у них ГСУПД; функції наступності та пристосування проявляються у збереженні та аналізі отриманої інформації, неперервності, нейтралізації зовнішніх чинників, що можуть завадити роботі системи, а також поточних корекціях тих її аспектів, неправильне функціонування яких може зіграти вирішальну роль; реалізація функції розвитку полягає у підвищенні професійного рівня науковців, які забезпечують роботу системи, отриманні нового корисного досвіду майбутніми рятувальниками тощо.

Таким чином, системність є однією з необхідних педагогічних умов ефективного протікання процесу формування ГСУПД майбутніх рятувальників. Проте її забезпечення не вичерпує проблематики даного напрямку досліджень. Перспективними є визначення, аналіз та пошук шляхів забезпечення інших педагогічних умов цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балицька А. А. Чинники зміцнення здоров'я у контексті формування готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до самозбереження / А. А. Балицька, О. М. Черненко, М. М. Пелипенко // Вісник Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського : збірник наукових праць. – К. : Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – Випуск 3 (40). – С. 12–17. – 372 с.
2. Биктагиров К. Л. Дидактические условия обучения / К. Л. Биктагиров. – Казань, 1973. – 118 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками, доповненнями та CD) / укладач і головний редактор В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.: іл.
4. Григорович Л. А. Педагогика и психология : учебное пособие / Л. А. Григорович, Т. Д. Марцинковская. – М. : Гардарики, 2003. – 480 с.
5. Ипполитова Н. В. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н. В. Ипполитова, Н. С. Стерхова // General and Professional Education. – 2012. – № 1. – С. 8–14.
6. Милорадова Н. Г. Психология и педагогика : учебник / Н. Г. Милорадова. – М. : Гардарики, 2005. – 335 с.
7. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник : в 2 частях. – М. : Издательство ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч. 2. – 352 с.
8. Столяренко А. М. Психология и педагогика : учебник / А. М. Столяренко. – 3-е издание, дополненное. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 543 с. – («Золотой фонд российских учебников»).
9. Философский энциклопедический словарь / [главная редакция Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Шеффер М. Управление программами по гигиене окружающей среды. Системный подход: публикация Всемирной организации здравоохранения / М. Шеффер ; перевод с английского Е. Т. Гурвича. – М. : Медицина, 1976. – 260 с.